

NEO-LİBERAL YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE DEVLETİN EKONOMİDE YARATTIĞI SORUNLAR

Nazım ÖZTÜRK

Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet MYO, Dış Ticaret Programı, Yardımcı Doçent Dr.

THE PROBLEMS CREATED BY THE GOVERNMENT IN ECONOMY FROM THE POINT OF VIEW OF THE NEO LIBERAL ECONOMIC APPROACHES

Abstract: There have been lengthy discussions between those who supported market economy and those who favored government activity in economy. Impartial government mind of the classical economic school which is prevalent until 1929 world economic crisis has been replaced by government interference of the Keynesian economic school. With the stagflation crises in 1970s the confidence for Keynesian economic school has decreased, and neo liberalism with its emphasis on the limited role for the state in economy came to the fore. This Thought argued that the ever increasing role and functions of the state in economy created many serious problems and issues. Continuous increase in budget expenditures resulted in crowding out effect in private sector investments. Extreme centralism caused further bureaucratization and red tape, and high transaction costs. Political Programs that were put into effect to deal with these issues could not have produced any effective results, on the contrary, the crises were extended and deepened. Politically motivated, vote oriented politicians created a rant society. Underground economy could not have been put under control, nor registered in any way. This study tries to articulate these problems that created by the government in economy from the point of view of the neo liberal economic approaches.

Keywords: Budget Deficits, Crowding Out Effect, Centralism, Transaction Costs, Rent Seeking, Logrolling, Political Myopia, Fiscal Illusion, Extravagance And Underground Economy.

NEO-LİBERAL YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE DEVLETİN EKONOMİDE YARATTIĞI SORUNLAR

Özet: Devletin ekonomideki rolü konusunda piyasa ekonomisi taraftarları ile devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmamasını savunanlar arasında uzun tartışmalar yaşanmıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımına kadar egemen olan klasik iktisadi ekolün tarafsız devlet anlayışı yerini, Keynesyen iktisadi ekolün müdahaleci devlet anlayışına bırakmıştır. Ancak, 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon krizi Keynesyen ekole duyulan güveni azaltmış ve devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılmasını savunan neo-liberal akımların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu anlayışa göre, devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının artması çağdaş ekonomileri yeni sorunlar ile baş başa bırakmıştır. Bütçe açıkları hızla artmıştır. Kamu harcamalarının sürekli artması özel sektör yatırımları üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır. Aşırı merkezîyetçiliğin doğal bir sonucu olarak kırtasiyecilik ve işlem maliyetleri artmıştır. Politik miyopluk sonucu etkin olmayan programların uygulanmaya konulması savurganlığın artmasına neden olmuştur. Oy peşinde koşan politikacılar rant toplumu yaratmıştır. Kayıtdışı ekonomi bir türlü kayıt altına alınamamıştır. Bu çalışmada, neo-liberal yaklaşımlar çerçevesinde devletin ekonomide yarattığı bu sorunlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açıkları, Dışlama Etkisi, Merkezîyetçilik, İşlem Maliyetleri, Rant Kollama, Oy Ticareti, Politik Miyopluk, Mali Yamlma, Savurganlık Ve Kayıt Dışı Ekonomi.

I. GİRİŞ

Gaston Leduc'ün ifadeleri ile devlet ekonomik sahnedeki hiç eksik olmamıştır. Bazen başoyuncu bazen de sadece figüran olarak, ama daima bir rol üstlenmiştir [1]. 1929 dünya ekonomik bunalımına kadar klasik anlayış egemenliğini sürdürmüştür. Devleti "zorunlu bir fena" olarak gören klasik iktisadi ekol, sınırlı devlet anlayışını savunmuştur. 1929 dünya bunalımından sonra Keynesyen iktisadın doğuşu ile devletin ekonomiye müdahalesi artmaya başlamıştır. Piyasa sisteminin aksaklıklarından ve çağdaş demokrasi sisteminin işleyişinden kaynaklanan nedenlerle devlet adalet, savunma, güvenlik, diplomasi gibi asli görevleri yanında sosyal refah devleti olarak ta toplumsal ve ekonomik

sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmıştır [2]. 1930'lardan sonra gelişen sosyal refah devleti anlayışı kapitalist ekonomilerin değişen ölçüler içerisinde karma ekonomiye dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Piyasa mekanizmasının kamusal mal ve hizmetlerin üretiminde yetersiz kalması, dışsalıkların ve aksak rekabetin varlığı halinde optimum kaynak dağılımının sağlanamaması, asimetrik bilgi, risk ve belirsizlik gibi durumlarda fayda ve kar maksimizasyonuna ulaşamaması gibi nedenlerle devletin ekonomiye müdahale etmesi kaçınılmaz olmuştur [3]. Devlet sadece geleneksel fonksiyonu olan kamusal mal ve hizmet üretmek için değil, ayrıca piyasadaki rekabet koşullarını iyileştirmek amacıyla da ekonomiye müdahale

etmiş, zaman içerisinde devletin ekonomideki ağırlığı giderek artmıştır [4,5]. Dışişleri hizmetinden tüketim malları üretimine dek uzanan geniş bir alan içinde faaliyette bulunan devlet, yalnızca yönetsel işleviyle kendini sınırlanmamış, üretim, kaynak dağılımı, gelir bölüşümü, ekonomik büyüme ve konjonktürün düzenlenmesi gibi alanlarda da etkin rol almıştır [6].

1970'li yıllarda enflasyon ile işsizliğin aynı anda yaşandığı stagflasyon bunalımı neo-liberal yaklaşımların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Enflasyon ve işsizliğin birlikte arttığı, ekonomik büyümenin yavaşladığı, Keynesyen makro ekonomik politikaların etkinliğine olan güvenin sarsıldığı bu dönemde, kapitalizmin yeniden yapılanması gerektiğini dile getiren ve piyasa ekonomisinin önündeki engellerin hızla kaldırılmasını savunan bir anlayış gündeme gelmiştir. Neo-liberal yaklaşımlar olarak adlandırılan bu anlayış kamu kesiminin küçültülmesini devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmasını savunmaktadır. Monetaristler ile başlayan ve rasyonel beklentiler ve anayasal iktisatçılar ile zirveye ulaşan neo-liberal akımlar, piyasa mekanizmasını mucizeler tahtına tek başına oturtmayı ve devletin ekonomiye müdahalesini yok etmeyi amaçlamaktadır [7]. 1980'li yılların başlarında iyice yoğunluk kazanan neo liberal politikaların ABD ve Batı Avrupa'da liberal muhafazakar partilerin oluşturdukları hükümetlerin resmi politikası haline geldiği görülmektedir [8].

Neo liberal yaklaşımlara göre, devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının artması çağdaş ekonomileri yeni sorunlar ile baş başa bırakmıştır. Bireylerin çözemeyecekleri sorunları çözerek toplumsal refahı artırması gereken devlet, zamanla ekonomide yarattığı sorunlarla bizzat kendisi sorun doğuran bir güç haline gelmiştir [9]. Devletin ekonomide yeni sorunlar yaratması piyasa başarısızlığı kuramı yanında devletin ekonomideki başarısızlığı kuramından da söz edilmesine neden olmuştur [10,11]. Devletin ekonomide yarattığı sorunlar nelerdir? Acaba hangi konularda devlet hizmetleri bekleneni verememektedir? Devlet hizmet programının aksaklıkları, sadece bir rastlantı mıdır yoksa, devlet faaliyetlerinin doğası gereği beklenen bir sonuç mudur? Kamusal hizmetler sunulurken bu aksaklıklardan alınacak dersler var mıdır [12]?

Devletin büyüklüğünün ve rolünün ne olması gerektiği, kamu hizmetlerinin nasıl daha etkin sunulacağı tartışılmaya başlanmıştır [13,14]. Neo-liberal anlayış, devletin rolünün yeniden tanımlanmasını, kamu kesiminin daraltılmasını ve hizmet etkinliğinin artırılmasını savunmaktadır. Bu yeni yaklaşım ile devletin ve kamu kesiminin amacı, değerleri, alanı, işlevleri, yöntemleri ve davranışı kapsamlı ve köklü bir değişime uğramaktadır. Devletin küçültülmesi politikaları gerek gerekçeleri, gerek yöneldikleri amaçlar ve gerekse uygulama sonunda ortaya çıkan sonuçlarıyla ekonomiden yönetime, yönetimden

siyasete, toplumsal değer ve normlara uzanan geniş bir alanla, kısacası tüm sistemle ilişkili değişiklikler getirmektedir [15].

Neo liberal anlayışa göre, devletin ekonomideki başarısızlığı uygulanan yanlış politikalarından doğabileceği gibi, bilgi eksikliğinden uygulama hatasından, baskı ve çıkar gruplarının hükümet üzerindeki etkilerinden veya politikayı belirleyen ve uygulayan kişi veya kişilerin çıkar endişesinden kaynaklanabilmektedir [16]. Politikacıların yeniden seçilebilmeyi garantilemek ve oylarını maksimize etmek için kamu harcamalarını gereğinden fazla artırması bütçe açıklarının sürekli artmasına neden olmuştur. Devletin ekonomideki ağırlığının artmasının doğal bir sonucu olarak politikacı ve bürokratların güç ve yetkileri hızla artmış, baskı ve çıkar grupları büyüyen devletten bir hisse kapmak için lobicilik ve rant kollama faaliyetlerini artırmıştır. Siyasal süreç içerisinde karar verme yetkisini elinde bulunduran kimseler kamusal yetki ve güçlerini mevcut norm ve ahlak kurallarına aykırı olarak kullanmaya başlamışlardır [17]. Devletin büyümesi ile rüşvet, nepotizm, rant kollama, lobicilik, oy ticareti (logrolling), hizmet kayırmacılığı giderek artmıştır.

Bu çalışmada neo liberal yaklaşım çerçevesinde devletin ekonomide doğurduğu bu sorunlar üzerinde durulmuştur.

II. BÜTÇE AÇIKLARI

Neo-liberal yaklaşımlara göre, Keynes'in klasik iktisatçılardan farklı olarak denk bütçe ilkesi yerine telafi edici bütçe görüşünü savunması devletin ekonomideki ağırlığının artmasını sağlamıştır. Keynesyen iktisat politikaları sonucunda kamu harcamalarının ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılması bütçe açıklarının giderek artmasına yol açmıştır. Devlet bir taraftan klasik görevlerini yerine getirirken, öte yandan kalkınma programlarını uygulama çabaları, daha fazla kamu harcamaları gerektirmiş, kamu harcamalarının kamu gelirleri ile finanse edilememesi, emisyon ve borçlanma gibi ek finansman kaynaklarının aranmasına neden olmuştur. *Keynes, politikacılara vergilemeden harcama imkanı sağlamıştır. Artan kamu harcamaları vergilerle değil, emisyon ve borçlanma ile karşılanması Keynesyen iktisadın mirasıdır* [18]. Neo liberallere göre, Keynesyen teorinin sadece politikacılar tarafından değil seçmenler ve bürokratlar tarafından da bilerek ve isteyerek yanlış yorumlanması, devleti açık bütçelerle idare edilir hale getirmiş, "ver oyunu al istediğini" mantığı siyasi iktidarları kolayca ve cömertçe harcayan, fakat vergilemeye yanaşmayan bir tutum içine itmiştir.

Hükümetlerin yeniden seçilebilmek için popülist politikalar uygulayarak kamu harcamalarını sürekli artırmaları vergi reformuna da cesaret edemedikleri için harcamaları borçlanma ve para basma yoluyla finanse etmeleri kamu finansman dengesinin bozulmasına neden

olmuştur. Hükümetler ekonomik alanda sahip oldukları harcama, borçlanma ve para basma yetkilerini oy kaygısına dayalı kısa dönemli yaklaşımlarla kötüye kullanmış ve uzun vadeli toplumsal çıkarları göz ardı etmişlerdir. Siyasi iktidarlar seçimle iş başına gelseler bile güçlerini kötüye kullanmışlar, yetkilerini istismar etmişler ve halkın çıkarı yerine parti yönetiminin ve yandaşlarının çıkarlarını maksimize etmek için çalışmışlardır [19].

Politikacıların popülist politikalar izlemesi sonucu bütçe açıkları artmış, iç ve dış borçlar sürdürülemez hale gelmiştir. Vergilerin artırılmasında karşılaşılan ekonomik ve politik sınırlandırmalardan dolayı, kamu harcamalarının finansmanında daha fazla borçlanmaya gidilmesi, gittikçe büyüyen borçların anapara ve faiz ödemelerinin kamu harcamalarını artırması bütçe açıklarını daha da artırmıştır. Artan kamu borçlarının ana para ve faiz ödemelerinin vergi gelirleriyle karşılanamaması, borç sarmalı denen borcun borçla ödenmesi sürecinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır [20]. Reel faiz oranlarının hızla yukarı tırmanması enflasyonist baskılara yol açmıştır. Bütçe açıklarının para arzının artırılması ile finansmanı doğrudan enflasyon demekken, çeşitli iç borçlanma enstrümanları ile iç borçlanma faizlerinin yeterince düşük ve vadelerinin uzatılmadığı durumlarda dolaylı olarak enflasyona yol açmıştır. İç borçların faiz yüklerinin bütçe üzerinde yarattığı etkiler de ayrıca bir enflasyon kaynağı olmuştur [21].

Bütçe açıklarının finansmanı için net iç ve dış borçlanma ve Merkez Bankası avansları artıktıkça, yabancı para cinsinden dış borç stoku değişmediği halde, ulusal para cinsinden dış borç stoku ulusal paranın değer kaybı oranında artmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, alınan iç ve dış borçlar daha önce alınan iç ve dış borçların anapara ve faiz ödemelerine gitmiş ve üretime yönelik kaynak yaratılamamıştır. Devlet kendisine borç veren sınırlı sayıdaki finansal servet sahibine rant aktaran savurgan ve verimsiz bir kurum haline dönüşmüştür. Portföylerinde büyük ölçüde devlet iç borç senedi tutan bankalar bu yolla kolay, güvenli, yüksek faiz kazançları elde etmişler, özel girişime daha az kredi vermişlerdir. Devletin bankalara borç faizi yoluyla yüksek kazanç sağlaması banka ve şube sayılarının artmasına ve bu sektörde optimal ölçekten uzaklaşılmasına neden olurken, devletin bankalar aracılığıyla kaynak bulabilmesi yüksek kamu açıklarının devam etmesine katkı yapmıştır. Bütçe açıkları uzun süre yüksek düzeyde seyredince, devlet borç tuzağına düşmüş, kamu yatırımları aşırı daralmış, bankalar devlete fon sağlayan kurumlara haline gelmiş, özel girişim dışlanmış ve enflasyon beklentisi kuvvetlenmiştir. Yüksek enflasyon bir yandan tahsil edilecek vergilerin reel değerini düşürmüş, diğer yandan devleti daha çok harcama yapmak zorunda bırakmıştır. Bu sürecin sonunda; *yüksek bütçe açıkları, yüksek borçlanma - yüksek faiz ödemeleri - yüksek emisyon - yüksek enflasyon - yüksek bütçe açıkları kısır döngüsü* doğmuştur [22].

Maastricht anlaşmasına göre, bütçe açığının GSYİH'nin % 3'ünü, kamu borçlarının GSYİH'nin % 60'ını geçmemesi gerekmektedir [23]. Sorun borçların miktarının çokluğundan ziyade borçların kullanım yerlerinden kaynaklanmaktadır. Kalkınmanın finansmanından sosyal refah harcamalarına kamu hizmetlerinin sunulmasından tüketim malları üretimine kadar, bir kısmı piyasa mekanizmasına terk edilebilecek fonksiyonları bile devlet bizzat üstlenmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak kamu harcamaları hızla artmıştır. Verimsiz kamu harcamaları azaltılmadığı, vergi gelirleri artırılmadığı için borç sarmalı daha fazla genişlemiş ve büyük ekonomik krizler yaşanmıştır.

Kamu açıklarının büyük boyutlara ulaştığı ekonomilerde bütçe açıklarının kontrol altına alınabilmesi, ancak hükümetlerin bütçe gelir ve giderleri konusunda önemli istikrar programlarını uygulamalarıyla, ekonomide yapısal değişikliklere gidilmesiyle ve bütçe dengliği uygulamasının zorunlu kılınmasıyla mümkün olacaktır.

III. DIŞLAMA

Kamu kesiminin artan bütçe açıkları nedeniyle fon gereksiniminin artması sonucu mali sektöre girmesi, özel sektöre aktarılacak fonlarda bir azalma yaratmaktadır. Kamu sektörünün mali piyasalarda ek bir talep oluşturup faiz oranlarını yükseltmesi, özel sektörün fon talebini olumsuz yönde etkilemekte, faiz oranlarının hızla yükselmesinin doğal bir sonucu olarak, özel sektörün mali piyasalardan dışlanması söz konusu olmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı fon piyasalarında yaratılan fonların kamu sektörü tarafından kullanılması özel sektörün dışlanmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarındaki sürekli artışın kısmen veya tamamen özel sektör harcamalarını daraltmasına dışlama (crowding-out) adı verilmektedir. Devletin artan bütçe açıklarını borçlanma ile finanse etmesi halinde faiz oranları hızla artmakta, artan faiz oranları da özel yatırımlar, istihdam ve milli gelir üzerinde olumsuz etki yaratmaya başlamaktadır [24].

Keynesyen çarpan mekanizmasına göre, bir birimlik otonom kamu harcaması milli geliri çarpan oranında artırır [25]. Ancak dışlama olduğu takdirde bu mümkün olmaz. Çünkü hükümet yaptığı otonom harcamayı iç borçlanmayla karşılar, piyasada likidite azalır ve faiz oranı artar. Girişimciler yatırıma ayırdıkları fonları ile yüksek faizli hazine bonosu satın alırlar ve özel yatırımlar azalır. Böylece otonom kamu harcaması milli geliri artırırken, uyarılmış özel yatırım azalışı milli geliri azaltır. Mili gelirdeki toplam değişim, biri artıran, diğeri azaltan bu iki zıt etkinin toplamına eşit olur. Dışlama olduğu müddetçe, milli gelir ya çok az artar veya hiç artmaz.

Friedman'ın belirttiği gibi, çarpan analizi son derece ilgi çekicidir. Ama bu çekicilik yanıltıcıdır ve söz

konusu değişmeyle ilgili diğer etkenleri dikkate almamanın bir sonucudur. Sadece sahibi değiştiğinde reel gelir hiç artmamış olabilir. Devlet kamu harcamalarını nereye harcamaktadır? Eğer bir park bakıcısının ücretini ödemişse, devlet ödemesi parktan yararlananlar öderdi ki, bu durumda sadece harcayan değişmiştir. Devlet harcadığı paraları nereden almıştır? Borçlanarak elde etmişse, para birinin cebinden alınıp diğerinin cebine konmuştur ki sağ el ile alınan sol el ile harcandığı için ekonomideki para miktarı değişmemiştir. Borçlanma sadece ekonomi likitide tuzağına düştüğünde savunulabilir ki, o da sürekli olacak değildir [26].

Özel yatırımların faize duyarlılığı ne kadar yüksek, para talebinin faize duyarlılığı ne kadar az ise dışlama etkisi de o kadar güçlü olacaktır. Artan kamu harcamaları kendisi kadar özel kesim yatırımlarını azaltacaktır. Bu duruma tam dışlama (complete crowding out) adı verilir. Yatırımların faize duyarlılığı sıfır esnek, para talebinin faize olan duyarlılığı sonsuz esnek ise (likidite tuzağı) dışlama etkisi söz konusu olmaz, özel yatırımlar azalmaz. Otonom kamu harcamalarının milli geliri artırıcı etkisi, faiz oranındaki artışın özel yatırımlar aracılığıyla milli geliri artırıcı etkisinden büyük ise kısmi dışlama ortaya çıkar. Bu durumda otonom kamu harcaması milli geliri çarpan oranından daha az artırır [27].

Dışlama etkisi sadece faiz oranlarını artırıp yatırımların azalması ile sınırlı kalmaz. Yüksek enflasyonun yaşandığı ekonomilerde geleceğe yönelik risk ve belirsizlikler artacağı için girişimciler reel yatırımlar yerine spekülasyon yatırımları tercih eder.

IV. MERKEZİYETÇİLİK

Neo-liberal anlayışa göre, güç her zaman merkeziyetçiliğe meyleder. Mevcut yöneticiler ne kadar iyi niyetli olursa olsunlar bu güç ya onları yozlaştırır ya da kötü niyetli kişileri kendine çeker. O nedenle devletin ekonomik ve siyasi yetkileri arttıkça yönetim merkeziyetçi, bürokratik ve vesayetçi bir nitelik kazanır. Açıklık ve şeffaflık kaybolur. Halkın istekleri yerine, merkezdeki bürokratların istekleri doğrultusunda üretim yapılır. Vatandaşların kamusal kararlara katılımı zorlaşır [28]. Ekonomik kararlar bir merkezden alınıp insanların bunlara bir robot gibi uyması istenince, etken akıl yerini edilgen aklıla bırakır. İnsanlar nasıl daha çok başarılı olurum ve nasıl daha çok kazanırım? hesabı yapmazlar. Dolayısıyla yetenekler gelişmez, yavaş işleyen, verimsiz çalışan durağan bir toplumun durağan ekonomisi ortaya çıkar. Merkeziyetçilik arttıkça üst düzey yöneticilerin atanmasında politikacıların yetkisi artar, daha önce kariyer mevki olan pek çok pozisyon siyasi mevki kapsamına alınır. Böylece kamu yöneticilerinin siyasi ölçütlere değil, yetenek ve liyakate göre atanmasını öngören yansız ehliyet ilkesinden sapılır ki bu da yönetimin hizmet sunma kapasitesini azaltır. Devlet ekonomik faaliyetleri yapma ve yaptırma işini üstlenince

vatandaşlar her işi devletten bekler hale gelir. Devletin yaptığı işler arttıkça bürokrasi genişler, kamu giderleri ve borçlanma artar [9].

Merkeziyetçiliğin başlıca zararları, kuralcılık, kırtasiyecilik, sorumluluktan kaçma, işlerin ağır yürütülmesi, verimsizlik, yönetimde gizlilik, yetki devretmede isteksizlik, otoriteye aşırı bağlılık ve yeniliğe karşı direnmedir. Memur kurallara sıkıca bağlanıp, bürokrasi çarkının basit bir dişlisi haline gelince değişen koşullara uyma esnekliği kaybolur. Üstler astlara rasyonel olmayan emirler vermeye başlar. Denetimsiz memurun keyfi davranışları formel kuralların yerini alır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, yazışma, kırtasiyecilik ve iş yükü kendiliğinden artar. Aksayan işlere gerekçe olarak yasa ve kurallarda boşluk aranıp sorumluluktan kaçmaya çalışılır. Parkinson Yasası gereğince, her iş kendine ayrılan zamanı doldurur, erken bitmesi olası olsa bile erken bitmez. Peter Prentiss gereğince, hiyerarşik yapı içerisinde herkes başaramayacağı bir mevkiye kadar yükselmeye çalışır ve zamanla her görevin başına o görev için yeterli olmayan birisi geçer. Daha az kişiyle yapılması gereken işler daha çok kişiyle yapılırken personel harcamaları hızla artmaya başlar. Artan harcamaların finansmanı amacıyla vergiler daha da artırılır. Vatandaşlar resmi işlerine daha çok zaman harcamaya başlar. Sonuçta işlem maliyetleri artar ve ekonomik performans düşer [29]. Leibenstein'in belirttiği gibi aşırı merkeziyetçiliğin doğal bir sonucu olarak kaynak kullanımında ve dağılımında etkinlik sağlanamaz [16].

V. İŞLEM MALİYETLERİ

Geleneksel ekonomi maksimizasyoncu bireyin tam bilgi sahibi olduğunu varsaymış ve maliyeti faktör payları olarak görmüştür. Oysa bilgi toplamanın, bu bilgileri işlemenin yasalara uymanın, bürokratik engelleri aşmanın bir maliyeti vardır. Bilgi edinme, sözleşme yapma, sözleşmeyi sürdürme, kaynakların dağıtımını ve ekonomik organizasyonların karmaşık yapısından kaynaklanan maliyetlerin toplamına işlem maliyetleri denilmektedir. İşlem maliyetleri arttıkça, üreticilerin ve tüketicilerin daha verimli piyasaları arayıp bulmaları zorlaşmakta ve piyasa ekonomisi başarısız olmaktadır.

Toplumsal ve ekonomik işlemlerin yürütülmesinde standartların konulması ve bu standartlara uyulup uyulmadığının denetlenmesi ekonomik gelişme açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel olarak ekonomilerin gelişimine bakıldığında, devletlerin ölçü standartları koyup bunları koruması ve mübadele aracı olarak istikrarlı bir parayı piyasaya sürmelerinin işlem maliyetlerini düşürdüğü görülmüştür [30].

Bu bağlamda, yasa koyan, bu yasaları uygulayan, bireyler arası ve kurumlar arası ilişkileri düzenleyen bir kurum olması devletin işlem maliyetleri ile yakın ilişki

içerisinde olduğunu gösterir. Devletin yasalarla paraya satın alma gücü kazandırması, toplumsal sağlığı bozacak mal ve hizmetlerin ticaretini yasaklaması, kalite standartları koyması, enflasyonu makul düzeyde tutması mübadeleyi kolaylaştırır, belirsizlikleri azaltır, ekonomik performansı artırır. Ancak devlet yasa yoluyla işlem maliyetlerini artırıp ekonomik performansı azaltabilir de. Eğer devlet sosyo ekonomik yaşamı en küçük ayrıntısına kadar gerekli gereksiz yasalarla düzenler ve gereksiz yasalara uymayı şart koşarsa, işlem maliyetleri artar ve bireysel karar alıcıların ekonomik performansı düşer. İşlem maliyetlerini azaltması beklenen devlet, kötü yasa, hantal bürokrasi ve yolsuzlular nedeniyle çoğu zaman işlem maliyetlerini artırır hale gelir.

Kötü yasaların ekonomik performansı nasıl düşürdüğünü görmek için Peru örneğine bakmak yeterlidir. "Peru'da bir avukat dört yardımcısı ile birlikte küçük bir konfeksiyon atölyesi açmanın resmi işlemlerini 289 gün tam mesai çalışarak bitirebilir. Bu süreçte kendisinden on kez rüşvet istenir, rüşvet vermezse defalarca gidip gelmek zorunda kalır. Yeni bir yerleşim yeri kurmak için 207 evrakla birlikte 52 resmi daireye başvurulur. Resmi bir pazar yeri izni 12 yılda çıkarılabilir. Kötü yasaların bir sonucu olarak, kamu gelirlerinin %45'i petrole ilave edilen vergilerden %1'i 120 bin vergi mükellefinden elde edilir. Başkent Lima'da her on evden yedisi yasaya aykırıdır. Yoksulların oturduğu 50 evden sadece biri resmi izin sahibidir. Otobüslerin %87'si kaçak çalışmaktadır. Kentte 90 bin işportacı vardır. Kötü yasalar sonucu işlem maliyetlerinin bu denli yüksek olduğu bu ülkede ekonomik performansın yüksek olması beklenemez" [31].

VI. RANT KOLLAMA

Rant kollama deyimi ilk olarak Anne O. Kruger tarafından kullanılmış, konunun teorik yönü ise Gordon Tullock tarafından geliştirilmiştir [32]. Rant kollama ile anlatılmak istenen mülk sahiplerinin bu mülklerden elde ettiği kiralara değildir. Rant çeşitli alanlarda kullanıldığında mali kaynakların sahiplerinden başkasına yapılan ödemelerdir. Bu açıdan, rant aşırı fırsat maliyetinin bir bedelidir [33]. Rant kollama toplumdaki sosyo ekonomik düzeni yozlaştırarak bireysel veya toplu halde çıkar sağlamaya yönelik girişimlerin ortaya çıktığı bir süreç olduğundan toplumsal israfa yol açmaktadır [34].

Kamu tercihi kuramına göre, politik süreçte aktif rol oynayan siyasal karar alıcıların (politikacılar, bürokratlar, seçmenler, baskı ve çıkar grupları) davranışlarını kamusal alanda çeşitli biçimde özel çıkar sağlama çabaları şekillendirmektedir. Politikacılar oylarını artırmaya, bürokratlar etkinlik çevrelerini genişletmeye, seçmenler kamusal mal ve hizmetlerden elde edecekleri faydalarını, baskı ve çıkar grupları ise devletten elde edecekleri rantlarını maksimize etmeye

çalışmaktadır. Özel çıkarları artırmaya yönelik söz konusu faaliyetler zaman içerisinde politik süreci aşındırarak, yozlaşmasına neden olmaktadır. Bir bütün olarak bu süreci inceleyen rant kollama kuramı, bireylerin ve grupların çeşitli araçlarla politik süreci etkileyerek çıkar elde etme çabalarını ve bunun etkilerini konu edinmektedir [35].

Bu bağlamda, rant kollama baskı ve çıkar gruplarının devlet tarafından suni olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetler bu amaçla yapmış oldukları harcamalardır [36]. Yasama, yürütme hatta yargı organlarının faaliyetleri baskı ve çıkar grupları tarafından optimumdan uzaklaştırılabilir. Baskı ve çıkar grupları iktidar partisi ve bürokrasi üzerinde lobicilik yaparak bunları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek rant kollamaya çalışır. Bunun doğal bir sonucu olarak kamu tercihini yansıtmayan bir durum ortaya çıkar [37].

Politikacılar kendilerini destekleyerek iktidara taşıyan baskı ve çıkar gruplarına seçimlerden sonra, krediler, kadro ihdası, vergi affı, teşvikler, izinler gibi pek çok kamusal kaynağı ve olanağı seferber ederken bir yandan rant dağılımında aktif rol oynamış bulunmakta, diğer yandan da gelecekteki çıkarları için yatırım yaparak rant kollamış olmaktadır. Bürokratlar, elde etmiş oldukları yetkileri iktidar adına kullanarak rant dağılımında politikacılarla birlikte aktif rol almakta, özellikle politik yozlaşmanın yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde, kamu tekelinde olan kaynakları kişisel ilişkilerinin iyi olduğu firmalara, ya da yakınlık hissettikleri baskı ve çıkar gruplarına yönlendirme konusunda siyasal iktidarı etkilemekte ve bir takım özel çıkarlar karşılığında söz konusu rantların dağıtımında rol oynamaktadır. Devletten rant elde etme mücadelesi içerisinde olan seçmenler, değişik şekillerde örgütlenerek baskı ve çıkar grubu oluştururken, firmalarda politik süreçte alınan kararları etkileyerek rant elde edebilmek için benzer organizasyonlar oluşturmaktadırlar [35].

Yolsuzluk ve siyasal istikrarsızlıkların kaynağında kamu kesiminde yaratılan rantların paylaşılabilmesi kavgası yatmaktadır. Günümüz demokrasilerinde iktidar gücünün keyfi kullanımı sonucu kime ne için verildiği bilinmeyen transfer harcamaları giderek artmıştır. Devlet görevlilerini atamada liyakat değil siyasal iktidara yakınlık ön plana çıkmıştır. Bütçe için öngörülen kontrol mekanizmasına dahil olmayan bütçe dışı fonlar doğmuştur. Devlet ekonomide önemli bir kaynak dağıtıcısı durumuna geldiği için lobicilik, rant kollama ve rüşvet giderek yaygınlaşmıştır. Ekonomik yaşamdaki bozulma ahlaki bozulmayı da hızlandırmıştır [38].

Bu açıdan rant kollama faaliyetleri, kamu kesiminin ekonomi içindeki payı ile doğrudan ilişkilidir [39]. Devletin ulusal ekonomi içerisinde ağırlığının hızla artması devletin ekonomiye yaptığı dolaylı ve dolaysız

müdahaleleri daha da genişletmiş, bu durumun doğal bir sonucu olarak, devletin büyümesi ile rant kollayan toplum (görünmez ayak) ortaya çıkmıştır. Bu toplum ya da kesim, doğrudan verimli iktisadi faaliyetlerde bulunarak, kar elde etmek ve bu suretle ekonomiye katkıda bulunmak yerine, devletten karşılıksız transfer elde etmenin yaygınlaşması ile birlikte rant ekonomisi doğmuştur. Bu bağlamda rant kollama aşırı devlet müdahalesinin bir sonucudur. İçinde yaşadığımız dönemin sosyo ekonomik yapısı içerisinde daha önceki dönemlerde var olmayan rantlar ve fırsatlar doğmuştur. İktisadi faaliyetlerin genişlemesi ve devlet müdahalesi rant türlerini ve boyutlarını artırmıştır [40].

VII. OY TİCARETİ

Günümüz toplumlarında sınıflar değil, baskı ve çıkar grupları hakimdir. Çağdaş temsili demokrasilerde siyasi partilerin kazanacakları oy sayısını artırmak için birbirleri ile rekabet etmeleri, ortak çıkarlara sahip kişilerin bir araya gelmelerine neden olmuştur [41]. Çıkar ve baskı grupları seçim öncesi siyasi partilerle oy alışverişine girişmekte, hangi siyasi parti kendi gruplarının çıkarına daha çok hizmet edecek ise oylarını o partiye vermektedir. Seçim sonrasında ise siyasi iktidar üzerinde yoğun bir baskı uygulayarak çıkarlarını koruyacak ve artıracak önlemlerin alınmasını istemektedirler. Özel çıkar gruplarına mensup seçmenler politikacılara kendi çıkarlarına uygun düşen görüşleri benimseyip benimsemediklerine göre oy verdikleri gibi bu siyasi partileri ve politikacıları maddi yönden desteklemektedirler. "*Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez*" felsefesi çıkar grupları ile politikacılar arasındaki ilişkilerin özünü oluşturmaktadır [38]. Oy ticareti olarak tanımlanan logrolling mekanizması seçim sonrası seçmen tercihlerinin optimumdan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Seçimden sonra bir milletvekilinin kendi partisinden ayrılarak diğer bir partiye geçmesi olayı da logrolling mekanizması içinde değerlendirilebilir. Kamu tercihi literatüründe bu özel durum oy satın alımı olarak adlandırılmaktadır [42].

Parlamente bir sistemde milletvekilleri, birbirlerinin tekliflerine karşılıklı destek vererek oy çokluğuna ulaşabilirler. Örneğin, bir grup milletvekili kendi seçim bölgelerinde üniversite kurulmasını öngören yasa teklifinin desteklenmesine karşılık, bir başka grup milletvekilinin seçim bölgesine içme suyu getirilmesini öngören yasa teklifini destekleyebilir. Gerek seçmenler, gerekse temsilciler meclisi üyeleri arasında bu şekilde oluşan çoğunluklar, aslında toplumun çoğunluğunu temsil etmeyen, geçici ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir çoğunluk olabilir. Böylece, toplumsal karar mekanizması çoğunluğun çıkarları yerine kişisel veya grupsal çıkarları gerçekleştiren bir yapıya dönüşür. Bu hayali çoğunluk, çoğunluk olarak kalabilmek için çeşitli çıkar çevrelerinin desteğini satın almakta ve bunun için de ne istiyorlarsa yapmaktadır [38].

Logrolling, "*bugün bana, yarın sana*" felsefesinin oylama esasında kullanılmasıdır. Bazı kişiler aslında benimsemedikleri fakat kendilerine önemli bir zarar vermeyecek bir teklifi desteklemektedirler. Böyle yapmakla destek sağladıkları kişilerden, gerektiğinde aynı şekilde oy kullanmalarını isteyerek kendi tekliflerinin kabul edilmesini de sağlamaktadırlar. Bu nedenden dolayı oy çokluğu kuralına dayalı demokratik bir sistemde, ekonomik yönden etkin olmayan ve reddedilmesi gereken kararların alınması mümkün olabilmektedir [43].

Bu mekanizma sonucu siyasi karar alma sürecinde milletvekilleri oylarını maksimize etmek için kendi seçim bölgelerine daha fazla hizmet götürmeye çalışırlar. Siyasi iktidarın oylarının belirli bir coğrafi alanda yoğunluk kazanması bütçe kaynaklarının o alanlara kaydırılması sonucunu doğurur. Hizmet kayırmacılığı adı verilen bu politik yozlaşma kamu ekonomisinde optimum karar alınmasına engel teşkil etmektedir.

VIII. POLİTİK MİYOPLUK

Siyasal partiler iktidara gelirken veya iktidarda kalabilmek için popülist politikalar izlemekte, bu durum kamu harcamalarının hızla artmasına neden olmaktadır. İktidarda kalmak isteyen partiler yanlış ve marjinal etkinliği tartışmalı alanlara yapılan harcamalarla ekonomi üzerinde ilave bir yük oluşturmaktadır [44].

Ekonominin uzun dönemli performansı açısından kamu harcamalarının normal gelirlerle finansmanı gerektiği halde politikacı seçim döneminde yapay bir ekonomik canlanma sağlayarak seçmenin oyunu almak amacıyla emisyon ve borçlanmayı tercih etmektedir. Oysa bu politikaların uzun dönemde doğuracağı sorunlar sadece seçmenin sırtına yüklenmemekte, aynı zamanda politikacıda bu sorunların bir taşıyıcısı haline gelmektedir. Emisyon enflasyonu körükleyerek fiyat istikrarını bozmaktadır. Borçlanma uzun dönemde açıkların monetizasyonu sonucunu doğurmaktadır. Ulusal paranın değer kaybı, kronik dış açıklar, yüksek faiz oranları gibi sorunlar ortaya çıkmakta, faiz oranlarının artması dışlama etkisi ile yatırımları azaltmaktadır. Vergilerin artması piyasaya yönelik çabaları ve sermaye birikimini olumsuz etkilemekte, vergi yükünün artması, ekonomik büyüme ve üretkenlikte üzerinde olumsuz sonuçlar doğurarak, vergi kaçakçılığına ve vergi ahlakının bozulmasına neden olmaktadır. Vural Savaş'ın ifadesi ile, "*Ortaçağın simyacıları taştan altın yapmayı başaramamışlardır ama, çağdaş siyasi iktidarlar kağıttan satın alma gücü yaratmayı başarmışlardır.*" [45].

Politikacının amacı, ekonomik kaynakları rasyonel kullanmaktan öte, daha çok oy alarak iktidarının devamını sağlamaktır. Siyasal iktidar daima oylarını maksimize etmek için ortanca seçmenleri memnun edecek politikaları uygulamayı tercih eder [46]. Bunun nedeni

ortanca seçmen grubunun politikacıların önemli bir oy potansiyelini teşkil etmesidir [47]. Politikacının temel amacı oylarını maksimize ederek ve seçilmesini garanti edecek politikaların yürürlüğe konması olduğundan politikacı uzun dönemde ekonomiye yararlı olabilecek politikaları yürürlüğe koymak yerine kısa dönemde sonuç alınabilecek politikaları yürürlüğe koymayı tercih etmektedir. Bu durum politik miyopluk olarak bilinmektedir. Artan kamu harcamalarının vergi dışı gelir kaynakları ile finanse edilmesi politik miyopluk etkisinin en önemli kanıtıdır.

Ekonomik kararlarda siyasal tercihlerin ön plana çıkarılması hem devletin etkin çalışmamasına hem de ekonomik yapıya uygun düşmeyen kararların alınmasına neden olmaktadır. Ekonomi yönetimin siyasileşmesi alınan ekonomik kararları da siyasal nitelikli kararlar haline getirerek siyaseti ön plana çıkartmaktadır. Siyasal partiler oy tarlalarının verimini düşürmemek için kendi seçim bölgelerine gereksiz gelir ve sermaye transferleri yapmaktadır. Siyasal karar alma ve uygulama sürecinde ortaya çıkan özel çıkar sağlama çabaları ekonomik ve siyasal yozlaşmayı beraberinde getirmektedir.

Etkin hukuki sınırlamalar olmaz ise hükümetler sahip oldukları güç ve yetkileri keyfice kullanma eğilimindedirler. Piyasada hata yapanların cezasını piyasa ve / veya yasalar verebilir. Örneğin talebi olmayan bir malı üreten firmanın iflas etmesi ve uyuşturucu üreticisinin hapsedilmesi gibi. Oysa politikada yanlış işlem bazen yeniden seçilmeyi garanti eder. Ayrıca, politikacı aynı zamanda yasa yapan kişi olduğundan politikacının sınırlandırılması çok daha önemlidir.

IX. MALİ YANILMA

Mali yanılma, kamusal malların ucuz ve hesaplı olduğu zannıyla vergi mükelleflerinin kamu harcamalarındaki artışa tepki göstermemelerini ifade eder. Kamu harcamalarındaki artıştan doğan maliyetler çok sayıdaki mükellefe paylaştırılınca mükellef başına maliyet düşer ve kamu harcama artışı gereken tepkiyi almaz [48]. Kamu harcamaları artışından önemli yararlar sağlayan çıkar gruplarının bu harcamaların artması yönündeki baskıları ise oldukça güçlüdür. Ayrıca, kamusal mal arz edenler bu mallardan sağlanan yararları abartıp maliyetlerini göz ardı etme eğilimindedirler. Bütün bunların sonunda, hükümetler daha çok harcama yaparken, mükellefler farkına varmaksızın daha çok vergi ödemek zorunda kalırlar[49].

Vergi mükelleflerinin üretilecek kamusal mallardan kendi paylarına düşen maliyeti önemsiz görüp, kamu harcama artışına gereken tepkiyi göstermemesi sonucu kamusal savurganlık artar. Örneğin 100 bin vergi mükellefi olan bir ekonomide 1 trilyon TL maliyetli bir kamusal mal üretiminin mükellef başına ortalama maliyeti 10 milyon TL'dir. Ödeyeceği 10 milyon TL'yi

önemsiz bulan her bir mükellef ilgili kamusal malı üretmenin ekonomik olup olmadığını sorgulama gereği duymaz ve böylece ekonomik olmayan bazı kamusal mallar üretilmeye devam eder.

Mali yanılma konusunda rasyonel insanlar niçin yanılırlar? diye haklı bir tepki gelebilir. Gerçekten, mükellefler niçin kamu harcama artışına tepki göstermezler de kamusal savurganlığı finanse edecek şekilde vergilerini ödemeye devam ederler? Bu durumun en önemli nedeni, yasalar gereği verginin zorunlu olarak alınmasıdır. Kamusal mallardan ödedikleri vergiden daha çok yarar sağlasalar bile, sürekli daha az vergi ödemeye çalışmaları mükelleflerin rasyonel olduklarını göstermektedir. O halde, mali yanılmayı bir ölçüde, kamusal savurganlığa mükelleflerin gönüllü rızası olarak değil de, zorunlu katlanmaları olarak görmek gerekir.

Mükelleflerin bu kayıtsızlığı eksik ve aldatıcı bilgiden veya kamu karar birimlerini etkileme gücünü kendilerinde görmemelerinden kaynaklanabilir. Bir mükellefin, hükümete baskı yapması halinde elde edeceği kamusal fayda / ödeyeceği vergi oranı, baskı yapmadan elde edeceği kamusal fayda / ödeyeceği vergi oranından küçük olduğu sürece, bu mükellef harcamalarını rasyonelleştirmesi için hükümete baskı yapmayacaktır. Bir yandan kamu kesiminde savurganlığın artması, diğer yandan kamu harcamalarının rasyonelleştirilmesi için hükümeti etkileme gücünün azalması mükellefleri vergiden kaçınma ve vergiyi kaçırmaya yöneltecektir [50].

X. SAVURGANLIK

Piyasa ekonomisinde ekonomik birimler bizzat kendi paralarını harcadıklarından son derece dikkatli davranırlar. Örneğin bir firma sahibi ya da üretici, üretimde bulunurken en az maliyetle en çok karı elde etmeye gayret eder. Tüketici ise mümkün olduğu ölçüde en az para ödeyerek en kaliteli ve en ucuz mal ve hizmeti satın almak ister. Oysa, kamu ekonomisinde siyasal aktörler kendilerinin paralarını değil başkalarının paralarını harcarlar veya başkalarının paralarından fayda sağlarlar. Dolayısıyla kamu ekonomisinde devletin parasını harcayan politikacı, bürokrat ve kamu görevlileri genellikle kendilerinin paralarını harcarken gösterdikleri titizliği göstermezler [42].

Neo liberal anlayışa göre, para basma yetkisini elinde bulundurması, zora dayalı olarak vergi alabilmesi, görel olarak daha yüksek borçlanma olanağına sahip olması ve halka ait kaynakları kullanıyor olması devleti savurganlığa daha yatkın kılmaktadır. Devletin savurganlık ve verimsizliğe yatkın hali, ister istemez, onu ekonomik performansın kritik faktörü haline getirmektedir. Kamu sektöründe ekonomik etkinlikten uzak bu davranışlar kaynak kullanımında etkinliğin sağlanamamasına ve savurganlığa neden olmaktadır [51].

Kamusal savurganlık ve verimsizlik kamu harcamalarını, kamu harcamaları da bütçe açıklarını artırmaktadır. Savurganlık ve kamu harcamalarında aşırı artışın disiplini altına alınmaması kamu kesiminin borçlanma gereği daha da artırmakta, iç ve dış borç talebinin artması reel faizlerin yükselmesine neden olmaktadır. Artan reel faizler ise bir yandan yatırımların azalmasına ve işsizliğin artmasına öte yandan enflasyon kontrol altına alınmamasına ve ekonomik krizlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, kamusal savurganlığı ve verimsizliği önleyemedikleri ve özel girişimi etkin üretim alanına yönlendiremedikleri ölçüde hükümetlerin etkinliği artırılmaz ve kamusal alanda ekonomik etkinlik gerçekleştirilemez.

XI. KAYITDIŞI EKONOMİ

Marjinal ekonomi, gözlenemeyen ekonomi, kayıp ekonomi, resmi olmayan ekonomi, yer altı ekonomisi gibi isimlerle ifade edilen kayıtdışı ekonomi, gayri safi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen gelir oluşturucu ekonomik faaliyetlerin tümünü anlatmak için kullanılmaktadır. Sosyal ve ekonomik yaşamı düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen her türlü işlemler de kayıtdışı ekonomi kapsamında değerlendirilmektedir [52].

Kayıtdışı ekonomiyi önlemesi gereken devlet bazen kayıtdışı ekonomi yaratabilir. Kamu kesiminde savurganlık, merkeziyetçilik ve politik rantlar artar, bürokrasi düzgün işleme, yargı hizmetleri yavaş yürür, suçlular halk ettikleri cezaları görmez, yasalar herkese eşit uygulanmaz ve vergiler çalışmanın marjinal zahmetinin marjinal faydasını aşacak şekilde artarsa, devlet kayıtdışı ekonomiyi artırmış olur. Vatandaş bürokrasi tuzakına düşmeden işini yapmak ister, devletin savurganlığını ve veya çıkar gruplarının rantlarını ödememek için vergi ödemekten kaçınır, hak ettikleri cezaları görmeyen suçlular suç işlemeyi sürdürürler. Devlet kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına alma yolunda gereken çabayı göstermezse kayıtlı ekonomide kayıt dışına itilir [29].

Devletin kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına alamaması önemli sorunlar yaratır. Devlet kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına alamazsa vergi gelirlerinden mahrum kalır, kamu gelirlerinin azalması bütçe açıklarını daha da artırır, kayıtdışı ekonomi rekabet dengesizliği oluşturarak kaynakların verimsiz kullanımına yol açar. Kayıtdışı ekonominin boyutları arttıkça kayıtlı ekonominin hacmi küçülür. Kayıtdışı ekonominin yaygınlaşmasına bağlı olarak ahlaki değerler yozlaşır, vatandaş devlete ve yasalara olan saygınlığını yitirir, vergide adalet ilkesi gerçekleşmez [53].

XII. SONUÇ

Toplumsal yaşamın doğal bir sonucu olarak ortaya

çıkan sosyal ve ekonomik gereksinimlerin karşılanması amacıyla oluşturulmuş olan en önemli kurumlardan biri de devlettir. Devletin ekonomideki rolü konusunda piyasa ekonomisi taraftarları ile devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmamasını savunanlar arasında uzun tartışmalar yaşanmaktadır. Günümüzde bile ne teoride ne de uygulamada kesin bir görüş birliğine varılamamıştır. Çünkü sorun çok yönlüdür. Sosyal, ekonomik, mali, siyasal, hatta ideolojik faktörler uygulamayı etkilemektedir. Piyasacı ve devletçi görüşlerin çatışma halinde oldukları göz önüne alındığında devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiği tam olarak ortaya konulamamıştır.

Piyasa ekonomisi taraftarları bütün düşüncelerini tam rekabet piyasası varsayımına dayandırmış, piyasanın kendi kendine bütün sorunları çözeceğini, üretim, tüketim ve gelir dağılımında kendiliğinden etkinlik sağlayacağını ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Oysa, piyasa mekanizması aracılığıyla kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması her zaman olası değildir. Piyasa ekonomisi her zaman tek başına Pareto etkin dağılımı sağlayamamış, kimi alanlarda ekonomik etkinliği sağlamakta yetersiz kalmıştır. Piyasa başarısızlıkları olarak ifade edilen bu ekonomik etkinlikten sapmaların başlıca nedenleri, kamusal mallar, dışsallıklar, aksak rekabetçi oluşumlar, asimetrik bilgi, risk ve belirsizlik, fiyatların yapışkanlığı, arz ve talep arasındaki gecikme, negatif eğimli arz pozitif eğimli talep, gelirin hakça paylaşılabilmesi ve ekonomik istikrarsızlıktır. Piyasa mekanizması kamusal mal ve hizmetlerin üretiminde yetersiz kalmıştır. Dışsallıkların ve aksak rekabetin varlığı halinde, optimum kaynak dağılımı sağlanamamıştır. Üreticilerin ve tüketicilerin piyasa hakkında yeterli bilgiye sahip olamamaları (asimetrik bilgi, risk ve belirsizlik), fayda ve kar maksimizasyonuna ulaşılmasını engellemiştir. Ücret ve fiyatların yapışkanlığı, arz ve talep arasında gecikme nedeni ile gittikçe ekonomik dengeden uzaklaşmış; başkalarından geri kalmama ve Veblen etkisi ile negatif eğimli olması gereken talep, pozitif eğim alabilmiş; gelir etkisinin ikame etkisinden daha büyük olması sonucu emek piyasasında pozitif eğimli olması gereken arz, tersine dönmüş ve negatif eğim kazanmıştır. Piyasa ekonomisinin en etkin aracı olan fiyat mekanizması tek başına hakça bölüşümü gerçekleştirilememiş, zaman zaman ekonomik istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Bu bağlamda, piyasa ekonomisi ekonomik etkinliklerin organizasyonunun doğal fakat mükemmel olmayan bir modelidir.

Piyasanın başarısız olduğu bu durumlar, devleti ekonomiye çeken önemli birer gerekçe olmuş ve devlet fiyat mekanizmasının eksikliklerini gidermek amacıyla ekonomiye müdahale etmiştir. Bu gibi durumlarda piyasa mekanizması başarısızlığa uğradığından, kaynak savurganlığını engellemek ve maksimum refah düzeyine ulaşmak için devletin piyasaya müdahale etmesi

kaçınılmaz olmuştur. Devlet, ekonomik faaliyetlerin hemen hemen tümüne bazen sosyal fayda yaratmak, bazen öncülük etmek, bazen de düzeltici görevler yapmak amacıyla özel sektörle birlikte katılmaya başlamıştır.

İyi bir sosyal düzen için devlete mutlaka ihtiyaç vardır. Zaten doğal yaşam, anarşizm ve sosyalizmin komünizm aşaması hariç, hiçbir sistem devletsiz bir ekonomi önermemiştir. Ancak devlet bazı sorunların çözümü olduğu kadar bazı sorunların da kaynağı durumundadır. 1990 sonrası dönemde tüm dünyayı etkisine alan küreselleşme süreciyle birlikte devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını savunan neo-liberal yaklaşımlar ekonomi politikalarında ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, Keynesyen politikaların da etkisiyle devlet, ara ve yatırım malları yanında giyim, gıda gibi özel sektörün rahatlıkla üretebileceği temel tüketim mallarını da üreterek, teşvik, mali yardım ve transfer ödemeleri vererek, taban fiyatı ve asgari ücret belirleyerek bir yandan özel girişimin faaliyet alanını daraltmış, diğer yandan fiyat mekanizmasının etkinliğini bozmuştur. Devlet ekonomiye bu denli müdahale edip, önemli bir kaynak dağıtıcısı haline gelince, girişimcilerin devletten rant sağlama çabaları artmıştır. Dolayısıyla özel girişim, piyasa koşullarında büyümek yerine, işleri devletten beklemenin ve devlet eliyle kısa yoldan köşe dönmenin kolaylığını tercih eder olmuştur. Bütçe açıkları hızla artmıştır. Kamu harcamalarındaki sürekli artış kısmen veya tamamen özel sektör harcamalarını dışlamış, aşırı merkezîyetçiliğin doğal bir sonucu olarak kırtasiyecilik ve işlem maliyetlerini daha da artmıştır. Oy peşinde koşan politikacılar rant toplumu yaratmış, politik miyopluk sonucu etkin olmayan programlar uygulamaya konulmuş, kamu kesiminde yaşanan savurganlığın önüne geçilememiş, kayıtdışı ekonomi bir türlü kayıt altına alınamamıştır.

Neo liberal anlayışına göre, devletin güç ve yetkileri sınırsız değildir. Devletin sahip olduğu siyasal ve ekonomik güç mutlaka anayasal ve yasal kurumlarla sınırlandırılmalıdır. Sınırlandırılmamış devlet ekonomik sosyal ve siyasal sorunlara neden olmaktadır. Bireysel hak ve özgürlükler ancak devletin müdahale etmediği piyasalarda gerçekleştirilebilecektir. Ancak devleti kısıtlayıcı hükümler konularak politikacılar ve bürokratların yetkilerini kötüye kullanmaları önenebilecektir.

Günümüze dek ekonomi, kutuplarından biri pür piyasacı, diğeri pür devletçi olan bu sarkaç içinde salına gelmiştir. Pür devletçi ekonomi kişisel dürtüleri harekete geçiremediği, pür piyasacı ekonomide azınlığın çoğunluğu sömürsünü önleyemediği için başarılı olamamıştır. Son yıllarda sarkacın kutuplarından merkeze doğru eğilim artmış ve salınım daralmıştır. "Birey ve devletin birlikte ekonomisi" diye tanımlanabilecek bu yeni durum, daha çok istikrar anlamına gelmekte olup, ne piyasa ekonomisinden vazgeçilmesini ne de devletin

ekonomiden tümü ile çekilmesini gerektirmektedir. Sorun basit bir devlet piyasası karşıtlığı ve birbirinin idealize edilmesi değil, piyasa mekanizması ve devlet de dahil olmak üzere ekonomik ajanların hepsinin rasyonel davranmalarını sağlayabilecek kuramsal çerçevenin oluşturulabilmesidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. 11. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- [2] Türk, İ. (2003). *Maliye Politikası*. 15. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- [3] Öztürk, N. (2004). Piyasa Başarısızlıkları. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 21, ss.173-187.
- [4] Şener, O. (2001). *Teori Ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, 7. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- [5] Benett, J.T., & Johnson, M.H. *Devletin Büyütmesi Teorileri*. (Çev.: A. Eker). (http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/eker-benett-devletbuyumesi.htm). [07.10.2003].
- [6] Sönmez, S. (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı*. 1. Baskı. Ankara: Teori Yayınları.
- [7] İnel, A. (2004). *Neo-Liberal Hegemonyanın Yeni Dili*. 1. Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- [8] Tan, T. (1998). Kamu Hizmeti Özelleştirme ve Bürokrasinin Azaltılması Üzerine. *Türk İdare Dergisi* (60. Yıl Özel Sayısı), 378, Mart, s.73.
- [9] Demir, O. (1996). Devletin Ekonomide Doğurduğu Sorunlar. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XII(1-2), ss.215-232.
- [10] Wallis, L.J., & Dollery, E.B. (1999). *Market Failure Government Failure Leadership And Public Policy*. London: Macmillan.
- [11] Wolf, C. (1979). A Theory Of Non-Market Failures. *Public Interest*, 55, Spring, ss.114-133.
- [12] Stiglitz, J.E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. (Çev.: Ö.F. Batirel). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No:549.
- [13] Güner, A.. (1998). Başarısız Devlet ve Çözüm Önerileri. *M.Ü. İİBF Dergisi Özel Sayı*, XIV(1), s.193.
- [14] Saybaşı, K. (1986). *Devletin Ekonomiye Müdahalesi*. 1. Baskı. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- [15] Uysal-Sezer, B. (1994). Büyük Devlet Küçük Devlet Tartışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(4), Aralık, ss.4-6.
- [16] Savaş, V. (2000). *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*. 2. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları.
- [17] Buchanan, J.M. (1989). Market Failure and Political Failure. *Explorations Into Constitutional Economies*. Ed: J.M. Buchanan. Texas: A&M University Pres.
- [18] Buchanan, J.M., & Wagner, R.E. (2001). *Democracy In Deficit: The Political Legacy Of Lord Keynes*. Liberty Fund. Inc. (<http://www.econlib.org/library/buchanan/buchcv8contents.html>). [09.12.2002].

- [19] Lepage, H. (1991). Le Marché Politique. *Bulletin Du Cercle Frédéric Bastiat*, 5, 7 Septembre, ss.1-4.
- [20] Truger, A.. (2002). *Constitutional Economics Government Failure and Economics Science Failure*, ss.1-19. (<http://polis.unipmn.it/epcs/papers/truger.pdf>).
- [21] Buiter, W.H. (1983). Deficit Crowding Out and Inflation: The Simple Analytics. *Nber Working Paper*, No: 1299, February, ss.1-54. (<http://www.nber.org/papers/w1078>).
- [22] Demir, O. (2003). Türkiye Ekonomisinin Temel Bir Sorunu: Yüksek Kamu Açıklarının Uzun Süre Devam Etmesi. *A.Ü. İİBF Dergisi*, 17(1-2), ss.80-86.
- [23] Kolçak, M. (1998). Türkiye’de Kamu Açıkları ve İç Borç İlişkisi. *A.Ü. İİBF Dergisi*, 12(1-2), s. 31.
- [24] Poterba, J.M., & Summers, H.L. (1986). Financial Lifetimes And The Crowding Out Effects Of Budget Deficits. *Nber Working Paper*, No: 1955, June, ss.5-15. (<http://Www.Nber.Org/Papers/W1955>).
- [25] Keynes, J.M. (1969). *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, (Çev.: A. Baltacıgil). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- [26] Friedman, M. (1988). *Kapitalizm Ve Özgürlük*. (Çev.: D. Erberk, & N. Himmetoğlu). İstanbul: Altın Kitaplar.
- [27] Dornbusch, R., & Fischer, S. (1988). *Makro Ekonomi*. (Çev.: S. Ak, M. Fisunoğlu, E. Yıldırım, & R. Yıldırım). 1. Baskı. İstanbul: McGraw-Hill Akademi Ortak Yayını.
- [28] Demir, O., & Öztürk, N. (1999). *Anayasal İktisat Çerçevesinde Devletin Sınırlandırılması*. Prof. Dr. Orhan Oğuz’a Armağan. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No:640.
- [29] Demir, O. (1997). *Ekonomide Devlet*, Ankara: SPK Yayın No:71.
- [30] Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. 1. Basım. Ankara: Vadi Yayınları.
- [31] Eggertsson, T. (1992). *Economic Behavior And Institutions*. New York: Cambridge University Pres.
- [32] Tullock, G. (1994). “Rant Kollama”. (Çev.: C.C Aktan). Eker, A., & Aktan, Ç. (Ed.). *Politik Yozlaşma ve Rant Kollama*. Ankara: Takav Matbaası.
- [33] Buchanan, J.M. (1991). “Rant Kollama Ve Kar Kollama”. (Çev.: A. Eker). *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat*. Yayına Hazırlayan: Eker, A., & Aktan, C.C. İzmir: Akliselim Matbaası.
- [34] Buchanan, J.M., (1991). “Rant Kollayan Toplumda Yapılabilecek Yenilik Hareketleri” (Çev.: A. Eker). *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat*. Yayına Hazırlayan: Eker, A., & Aktan, C.C. İzmir: Akliselim Matbaası.
- [35] Ekici, M.S., & Demir, M. (2000). *Rant Kollama Sürecinde Baskı Grupları*. Prof. Dr. Adnan Tezel’e Armağan. İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:13.
- [36] Aktan, C.C. (1994). *Rant Savaşları*. Ankara: Ekonomik Forum Tobb Yayını.
- [37] Dollery E.B., & Wallis, L.J. *Local Government Failure*. (<http://Www.Econs.Ecel.Uwa.Edu.Au/Economics/Econs/Ecom Conf/Dollery1.Pdf>).
- [38] Savaş, V. (1997). *Anayasal İktisat*. 3. Baskı. İstanbul: Avcıol Basım Yayım.
- [39] Buchanan, J.M. (1994). Rant Kollama Kar Kollama. (Çev.: A. Eker). Eker, A., & Aktan, C.C (Ed.). *Politik Yozlaşma ve Rant Kollama*. Ankara: Takav Matbaası.
- [40] Aktan, Ç.C. *Görünmez Ayak Ve Milletlerin İsrafı*. (<http://Www.Canaktan.Org/Din-Ahlak/Ahlak/Rant-Kollama/Gorunmez-Ayaklar.Htm>). [07.10.2003].
- [41] Bulutoğlu, K. (1997). *Kamu Ekonomisine Giriş Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. 5. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- [42] Aktan, Ç.C. (1997). *Anayasal İktisat*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- [43] Savaş, V. (1998). *Politik İktisat*. 3.Bası. İstanbul: Beta Yayınları.
- [44] Büyüklü, A.H. (2000). Ekonomide Devletin Payının İktisat Politikaları Açısından Önemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), ss.45-46.
- [45] Savaş, V. (1992). Yeni Anayasa Hazırlanırken Ekonomik Anayasa, *Ekonomik Anayasa Sempozyumu*. 28-29 Mayıs. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Ankara: Takav Matbaası.
- [46] Garelo, J. (1996). Décisions Publiques Et Comportement Des Hommes Politiques. *Lumières Landaises*. (<http://Bastiat.Net/Fr/Cercle/Rencontres/1996-4.Html>).
- [47] Akalın, G. (2000). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- [48] Akalın, G. (2002). *Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz*. Ankara: Tisk Yayın No:215.
- [49] Savaş, E.S. (1994). *Özelleştirme: Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı*. (Çev.: E. Yener). Ankara: Mpm Yayın No:517.
- [50] Demir, O., & Öztürk, N. (2001). Kamu Tercihinin Oylama Yöntemiyle Tespitinde Karşılaşılan Sorunlar. *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, 1, Ocak-Şubat-Mart, ss.75-76.
- [51] Hanusch, H. *Kamu Sektöründe Etkinsizlikler: Talep ve Arz Yönleri*. (Çev.: S. Tekir). (<http://Www.Canaktan.Org/Ekonomi/Anayasal İktisat/Diger Yazilar/Tekir-Hanusch-Kamu-Etkinsiz.Htm>). [07.10.2003].
- [52] Karagül, M. (1997). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Kayıtdışı Ekonominin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3, ss.186-187.
- [53] Altuğ, O. (1994). *Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.

Nazım ÖZTÜRK

Nazım ÖZTÜRK (nozturk@cumhuriyet.edu.tr) has Ph. D. of Economics at Uludağ University Social Sciences Institute. He was appointed as assistant Professor to Cumhuriyet University, Cumhuriyet Vocational School, Department of Foreign Trade in January 25, 2002 and he is still continuing his service. His research interests are public choice and constitutional economics, market failures, governmental failures in economy, regional development and southeastern Anatolian Project, changing role of IMF and effects on developing Economies, distribution of income in classical and neoclassical economics and new approaches in wage theory.